

функціонального підходу до вивчення мовних одиниць. Такі принципи можна назвати *власне методичними*, або *власне предметними принципами*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляєв О.М., Мельничайко В.Я., Пентилюк М.І., Передрій Г.Р., Рожило Л.П. Методика вивчення української мови в школі. – К.: Вища школа, 1987. – 246 с.
2. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. – М.: Просвещение, 1972. – 278 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
4. Донченко Т. Власне методичні принципи навчання української мови// Урок української. – 2004. – № 4. – С. 2-4.
5. Захлюпана Н.М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2002. – 250 с.
6. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Просвещение, 1981. – 186 с.
7. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. С.Х. Чавдарова і В.І. Масальського. – К.: Рад. школа, 1954. –346 с.
8. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі. – К., 1978.
9. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. Методика викладання української мови в середній школі. – К: Вища школа, 1979. – 310 с.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики/ За заг. ред. проф. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.
11. Текучев А.В. Методика русского языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1980. – 448 с.
12. Чернобельская Г.М. Основы методики обучения химии. – М.: Просвещение, 1987. – 228 с.

Елеонора Палихата

УДОСКОНАЛЕННЯ УСНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ДЕВ'ЯТОГО КЛАСУ

Скільки існуватиме український народ, його мова, стільки й існуватиме проблема навчання усного діалогічного мовлення, вона – вічно актуальна.

Розвиток економіки, науки, техніки і всього суспільства є джерелом створення нової лексики, нових мовних норм, нових правил мовленнєвого етикету і культури спілкування, а значить і нових умов для процесу діалогічного мовлення. Це означає, що новостворені наукові картини світу знаходять своє відображення в мовній картині світу, яка, у свою чергу, впливає на усне мовлення, зокрема, діалогічне.

Про можливість навчання усного діалогічного мовлення учнів п'ятого, шостого, сьомого і восьмого класів уже вийшли публікації в „Наукових записках” ТДПУ імені Володимира Гнатюка.

Мета цієї статті – показати шляхи і можливості засвоєння знань про діалог, формування умінь і навичок продукування діалогічноречових висловлювань у процесі вивчення рідної мови учнів дев'ятого класу.

Для досягнення поставленої мети потрібно виявити вимоги програми з рідної мови про навчання усного діалогічного мовлення, їх реалізацію в підручнику з рідної мови, запропонувати теми для проведення уроків спілкування, навести приклад

зразкового уроку спілкування, подати теми факультативного курсу і теоретико-практичний матеріал для одного із занять факультативу, що й пропонується у цій статті.

За вимогами програми з рідної мови, яка була чинною з 2001 р. [2], вивчення українського усного діалогічного мовлення не передбачалося; у підручнику з рідної мови [3] теж відсутній теоретичний і практичний матеріал для удосконалення усного діалогу. Але вимоги часу, відсутність наукових досліджень з проблеми, зокрема з методики навчання української мови, неволодіння методикою навчання усного діалогічного мовлення учителями-словесниками підтверджують актуальність проблеми. Навчання усного діалогічного мовлення – це такий навчальний процес, який не може бути фрагментарним і потребує систематичної копійки роботи протягом усього вивчення курсу рідної мови у школі. Тому ми запропонували апробовану й ефективну систему навчання усного діалогічного мовлення, за якою процес вивчення діалогу відбувається в усіх класах основної школи. У дев'ятому класі вивчається складне речення, складне синтаксичне ціле як складники тексту, зокрема діалогічного, а також узагальнюється і систематизується мовний матеріал, вивчений у попередніх класах, що стосується лексики, фразеології, морфології, слово-сполучення, видів речення, які є складниками будь-якого усного діалогу. Це той базовий матеріал, якими учні послуговуються у процесі навчання продукування діалогічних висловлювань.

Крім цього, за експериментальною програмою пропонується вивчення усного діалогічного мовлення не тільки на уроках рідної мови, але й залучення інших форм роботи, передусім – факультативних курсів.

На уроках із діалогічного спілкування учні знайомляться з такими темами:

1. Комунікація. Комунікативні наміри мовця (мовленнева інтенція).
2. Компліменти, схвалення, їхня роль у діалогічному спілкуванні.
3. Мовленневий етикет телефонної розмови (загальне поняття).
4. Полілог-полеміка, полілог-дебати.

5. Дискусія на запропоновану учителем тему: вибір учнями теми із декількох запропонованих, робота над дискусійним роздумом, висновком у вигляді репліки-монологу, проведення дискусії.

6. Дейл Карнегі про діалогічне спілкування, його поради та рекомендації.

Уроки діалогічного спілкування мають структуру, аналогічну уроку вивчення нового матеріалу, у його склад входять такі етапи: організаційний момент, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань, повідомлення теми та мети уроку і мотивація навчальної діяльності, вивчення нового матеріалу, закріплення вивченого, завдання додому, підсумок уроку. Для засвоєння знань учитель використовує загальновідомі в методиці навчання рідної мови методи: евристичну бесіду, розповідь учителя (пояснення), також специфічні – комунікативний метод, суть якого полягає у спрямуванні мовлення на зв'язок, на взаєморозуміння під час усної комунікації, метод діалогічного спілкування, який передбачає побудову діалогічних реплік, діалогічних епіграм, діалогічних текстів за допомогою одиничних – вербально описаною ситуацією, ілюстрацією, серією малюнків тощо або парних допоміжних опор – вербально описаною ситуацією і малюнком, темою і серією малюнків та інших комбінацій цих допоміжних засобів.

Запропонуємо урок діалогічного спілкування з теми, яка співзвучна з факультативним курсом, розробленим для дев'ятого класу, для того, щоб не тільки ознайомити вчителів з методикою проведення уроку діалогічного спілкування в

дев'ятому класі, але й для того, щоб вказати на відмінність цього уроку від занять факультативних курсів.

Тема уроку діалогічного спілкування: Мовленнєвий етикет телефонної розмови (загальне поняття).

Мета. Дати загальне поняття про мовленнєвий етикет телефонної розмови. **Ознайомити зі значенням паронімів *абонент* та *абонемент*.**

Розвивати усне діалогічне мовлення учнів, формувати культуру дистантного спілкування.

Виховувати ввічливість, повагу до співрозмовника.

Хід уроку

1. Організаційний момент.

2. Перевірка домашнього завдання

На попередньому уроці школярі ознайомилися з формами мовленнєвого етикету, які виражають компліменти, схвалення під час проведення діалогічної розмови. Цей матеріал учні повинні були вивчити, а також підготуватися до проведення діалогу на тему: "У чому полягає відмінність між етикою спілкування й етикетом?"

2.1. Бесіда за вивченим теоретичним матеріалом:

- Що таке компліменти?
- Що таке схвалення?
- Про що свідчить уживання компліментів?
- Назвати репліки-схвалення.

2.2. Побудувати діалог на підготовлену вдома тему.

3. Повідомлення теми та мети уроку; мотивація навчальної діяльності учнів.

4. Засвоєння теоретичного матеріалу.

4.1. Розповідь учителя.

Загальне поняття про мовленнєвий етикет взагалі ви уже маєте. Але правильно розмовляти по телефону може не кожен із вас. Адже розмова по телефону повинна проводитися за певними правилами, які потрібно знати, а також дотримуватися під час розмови. Спочатку ознайомимося зі значенням паронімів *абонент* і *абонемент*.

- Пригадайте, що таке пароніми? (Якщо учні не знають, то учитель сам дає визначення цього терміну: пароніми – це слова, які мають подібне звучання, але різне значення, наприклад: *дипломат*, *дипломант* і *дипломник*, *адресат* і *адресант*, *капля* і *крапля*).

Абонент – це людина, яка користується абонементом. Абонемент – це документ, що посвідчує право людини на користування телефоном. Ці слова використовують також працівники бібліотеки. Читача інакше називають абонентом, а реєстрову бібліотечну картку читача-абонента – абонементом.

Телефонна розмова – це форма усного спонтанного діалогу, яка здійснюється за допомогою технічних засобів. Етикет телефонної розмови вимагає короткого її протікання в часі з різних причин: 1) ініціатор телефонної розмови непередбачено включається в розпорядок дня співрозмовника і тим самим порушує його; 2) телефонна розмова використовується переважно для того, щоб швидко розв'язувати термінові питання; 3) телефонна розмова оплачується.

Залежно від мети адресанта (ви пригадуєте, що адресант у нашому випадку – це та людина, що телефонує до іншої) можна виділити декілька типів телефонної розмови: 1) наведення довідок; 2) замовлення; 3) виклик кого-небудь; 4) домовлення про зустріч; 5) передача інформації; 6) підтримування контактів; 7) поздоровлення

тощо.

Залежно від стосунків абонентів і ситуації розрізняються телефонні розмови: офіційні (ділові) між знайомими і малознайомими; неофіційні (приватні): а) нейтральні – між знайомими, але різними за станом і віком; б) дружні – між близькими людьми.

5. Закріплення вивченого.

5.1. Зачитайте правила телефонної розмови (з індивідуальних карток):

1) Потрібно розмежовувати офіційні (ділові) та неофіційні телефонні розмови. Ділові розмови ведуться переважно службовими телефонами, а не домашніми. Довго займати службовий телефон не можна (щоб дати можливість працювати іншим людям). Офіційну розмову потрібно передусім продумати, а тоді говорити енергійно, лаконічно, виrozumіло: представитися (назвати своє прізвище, ім'я, по батькові, а то й звідки ви, де і ким працюєте і попросити до телефону того, хто вам потрібен. Якщо слухавку взяла потрібна вам людина, потрібно викласти суть своєї справи).

2) Коли доводиться телефонувати у справах додому потрібного адресата, необхідно попросити вибачення, представитися, коротко викласти суть справи, й домовитися про ділову зустріч.

3) Телефонування додому до 9 год. і після 22 год. є порушенням елементарного етикету дистантного спілкування. У випадку появи важливої потреби телефонувати в неприйнятій час, слід вибачитися і викласти серйозні причини, що спонукали до порушення етикету.

4) Не рекомендується телефонувати додому незнайомим. Якщо доводиться все ж таки це робити через певні обставини, то необхідно пояснити, хто зі спільних знайомих дав номер телефону і порадив таким чином зв'язатися з адресатом, після цього викласти суть справи.

5) Розмова по телефону не може тривати більше 3-5 хв., причому завершувати повинна та людина, яка зателефонувала.

6) Абонент, якому телефонують, може назвати себе, навіть якщо це службовий телефон, наприклад: – *Купчинський слухас.* – *Кафедра української мови. Лаборант Козак Ірина Павлівна слухас.*

7) Не можна адресанту розпочинати розмову із запитань: – *Хто говорить? – Хто біля телефону?* Такі запитання є неввічливими і вони провокують до таких же неввічливих відповідей-запитань: *А хто вам потрібен? А куди ви телефонуйте?* або до зауважень: – *Спочатку навчіться правильно телефонувати, а тоді набирайте номер!* – *Ви не знаєте правил телефонного мовленнєвого етикету, вивчите – зателефонуйте!* чи інших аналогічного змісту. Щоб не створювати такої незручності собі й комусь, потрібно представитися і попросити до телефону особу, яка вам потрібна. У випадку, коли потрібної людини не виявилось, дозволяється запитати, коли можна ще зателефонувати, щоб зв'язатися з потрібною особою.

5.2. Скажіть, чи правильними є ці розмови?

а) – Алло! б) – Алло!

– Слухаю. – Я вас слухаю.

– Хто це? – З ким я говорю?

– А хто вам потрібен?

– Михайло Іванович.

– Це я.

Поясніть, як правильно потрібно було говорити.

5.3. Прочитайте діалог. Схарактеризуйте репліки абонентів із погляду дотримання/недотримання мовленнєвого етикету телефонної розмови.

- Аллю! Хто це?
- Хто вам потрібен?
- Аллю, це ти?
- Вона уже спить, уже 12 ночі.
- А з ким я розмовляю?
- Я – Аллина бабуся, а ви хто?
- Я? Та ви не знаєте?

5.4. Зателефонуйте до свого товариша після десятої вечора, щоб дізнатися, чи розв'язав він задачу з фізики. Будьте ввічливі під час розмови.

5.5. Зателефонуйте до вчительки, щоб попередити, що ви не зможете прийти на заняття, оскільки захворіли на грип. Слухавку підносить не вчителька. Подумайте, як виходити з положення, що говорити.

6. Домашнє завдання.

6.1. Вивчити теоретичний матеріал про мовленнєвий етикет телефонної розмови, хто такий абонент і абонемент, повторити про пароніми.

6.2. Підготуватися до проведення телефонного діалогу на теми: „Виклик швидкої допомоги”, „Довідка на залізничному вокзалі: з'ясування часу відправлення поїзда, що слідує в Київ у вечірній час”.

Для удосконалення діалогічного мовлення було запропоновано **факультативний курс „Етикет українського телефонного діалогу”**. Основними темами для проведення факультативних занять були:

1. Загальні відомості про типи телефонної розмови.
2. Сміслові частини телефонної розмови.
3. Семантичні відрізки телефонного діалогу: входження в контакт із абонентом і встановлення особи.
4. Опосередковане входження в контакт та зв'язок за відсутності абонента.
5. Перевірка зв'язку, початок розмови.
6. Розвиток теми телефонної розмови.
7. Підтримування розмови.
8. Виявлення уваги до чужого мовлення і перевірка уваги співрозмовника. Кінець розмови.
9. Типова тематика телефонних розмов.
10. Замовлення й виклики по телефону.
11. Передавання інформації. Домовленість про зустріч.
12. Поздоровлення й вітання, віншування по телефону.

Кожне факультативне заняття має мету, на ньому передається учням відповідний теоретичний матеріал, пропонуються вправи для виконання. Для прикладу розглянемо перше **факультативне заняття**.

Тема. Загальні відомості про типи телефонної розмови.

Мета. Дати поняття про телефонну розмову, ознайомити учнів з типами телефонної розмови.

Розвивати уміння і навички правильного діалогування під час проведення телефонної розмови.

Виховувати культуру усного мовлення, ввічливість.

Теоретичний матеріал.

1. Слово вчителя.

Телефонна розмова є засобом масової комунікації; формою усного мовленнєвого спілкування зі зворотним зв'язком; формою діалогічного мовлення, що характеризується непередбачуваністю (спонтанністю) й використанням технічних засобів. Специфіка дистантного зв'язку виключає полілог як форму телефонного спілкування.

2. Бесіда з учнями.

– Залежно від мети адресанта можна виділити декілька типів телефонної розмови, пригадайте їх.

– Наведення довідок, проведення замовлень, виклики або домовлення про зустріч, передавання інформації (повідомлень, запрошень, прохань тощо), поздоровлення, підтримування контактів.

– Які розрізняють телефонні розмови залежно від сосунків абонентів і ситуації?

– Офіційні, неофіційні, нейтральні, дружні.

– Схарактеризуйте їх.

– Офіційні розмови – це... (перший учень).

– Неофіційні розмови – це... (другий учень, про нейтральні і дружні розмови – третій і четвертий учні).

– Пригадайте правила користування телефоном.

1. Спочатку можна уточнити номер телефону, далі – назвати себе і привітатися.

2. Попросити до телефону потрібного співрозмовника. Якщо його немає, потрібно запитати, коли можна зателефонувати, щоб застати його.

3. Говорити коротко і зрозуміло.

4. Телефонувати у зручний для співрозмовника час.

5. На завершення розмови слід подякувати за розмову, виділений час, вибачитися за турботу і попрощатися.

Практичний матеріал

1. Прочитати телефонну розмову, прокоментувати її.

– Алло. Покличте Сергія.

– А хто його питає?

– Товариш.

– Сергій пішов на ринок. А тут гості.

– А хто це говорить?

– Галя Кравчукова, я приїхала з села. Може, йому щось передати?

– Ну, передайте, що телефонував Ігор. А він взагалі-то надовго пішов на ринок?

– Думаю, що надовго, бо я як іду на ринок, то цілісінький день ходжу.

– Ну, добре.

2. Продовжити телефонну розмову.

– Алло! Добрий день! Це Уляна Степанівна? Покличте, будь ласка, Миколу Павловича!

– Це не Уляна Степанівна, але його немає. Зателефонуйте о 19-й.

– Це запізно, він мені потрібен уже.

– То зателефонуйте йому на роботу.

– Але ж у мене немає...

3. Побудувати діалог.

а) назвіть координати, які потрібно дати на 09, щоб дізнатися номер телефону потрібного абонента;

б) запитайте у довідці залізничного вокзалу, коли відправляються поїзди до Львова в ранішній час;

в) запитайте у довідці автовокзалу, коли йде автобус у село (місто)...

4. Побудувати телефонну розмову:

а) дізнайтеся на 09 номер телефону знайомого;

б) домовтеся зі знайомою про зустріч;

в) поздоровте з днем народження сестру, яка живе в іншому населеному пункті, але ви не знаєте номер її телефону.

5. Зателефонувати і побудувати телефонну розмову, вживаючи форми мовленнєвого етикету:

а) з бабусею; б) з товаришем; в) з батьком, який у відрадженні.

Запропонований у цій статті матеріал – система розроблених тем із навчання усного діалогічного мовлення – потрібен для навчання продукування діалогів, зокрема дистантного телефонного, учнів основної школи і для вчителів рідної мови на шляху самовдосконалення, щоб він був важливим підручним матеріалом для кожного вчителя словесника і сприяв формуванню мовленнєво компетентої особистості школяра – майбутнього працівника, справжнього патріота, будівничого українського суспільства.

Для повного розв'язання проблеми навчання усного діалогічного мовлення учнів загальноосвітньої школи потрібні докладні дослідження учених різних галузей, суміжних із методикою навчання, а також безпосередньо методистів, що мають докласти зусилля у процесі створення вербально описаних ситуацій як основи навчання усного діалогування для кожного класу з урахуванням мовленнєвих інтенцій школярів різних вікових категорій.

Наталія Дащенко

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОТВІРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі вірша І. Драча «Бабусенція»)

Розуміння і якомога ближче до авторського задуму тлумачення змісту художнього тексту можливе за умови вдумливого читання та детального аналізу, зокрема лінгвістичного. Якщо сприймати зміст літературного твору можуть практично всі читачі, то проводити його аналіз під силу не всім категоріям читачів. Проте й саме сприймання не можна розуміти однозначно, оскільки необхідно враховувати існування трьох його рівнів. На першому сприймається експліцитний зміст (безпосередньо вираження), на другому рівні – імпліцитний (глибинний, не виражений безпосередньо, підтекст) і на третьому – естетичний (властивий усім витворам мистецтва, який впливає на почуття прекрасного). Грамотний, достатньо підготовлений читач (зокрема вчитель) сприймає всі рівні змісту – в ідеалі в максимальній відповідності до задуму автора. Практично це можливо за допомогою лінгвістичного аналізу, який передбачає звертання уваги на всі одиниці, що складають текст, і виділення тих із них, які в конкретному випадку володіють якимось